

Великого князя Київського Ярослава Володимировича вдячні сучасники й нащадки назвали Мудрим. Широ- кі міжнародні зв'язки, зміцнені шлюбами його сестер і дочок з представниками королівських дворів Європи, масштабний діапазон культурного будівництва й нарешті величезна територія та потужний вплив наймогутнішої держави Східної Європи на світові процеси — завдяки цьому постать князя Ярослава вимальовується як чи не найбільш значуща і масштабна в історії XI століття.

Літописні джерела не зафіксували день його народження, але за почерпнутими з помертвого панегірика відомостями вчені встановили, що народився він у 978 або в 979 році. Уперше ім'я Ярослава згадано в літописній статті «Повість минулих літ», позначеній 980 роком. Там ідеться про шлюб Великого князя Київського Володимира Святославича й полоцької княгині Рогнеди Рогволодівни. Згадано і їхніх чотирьох синів: Ізяслава, Мстислава, Ярослава і Всеволода.

Володимир Великий від п'яти шлюбів мав 12 синів, яких наділив князівськими престоломи. Ярославу певний час належав стіл у Ростові, також з його іменем пов'язують заснування невеликої дерев'яної фортеці Ярославль. А після смерті старшого брата Вишеслава (у 1010 або 1011 році),

який правив у Новгороді, Ярослав Володимирович переїхав до цього міста.

У 1014 році він рішуче відмовився сплачувати батькові щорічну данину у 2000 гривень. Ярослав у той час спирався на потужну варязьку дружину, проти розбійницьких дій якої виступали новгородці. Ситуація виходила з-під контролю, почалося повстання. Але князь порозумівся з городянами, які надалі постійно його підтримували. Водночас розгніваний Володимир замислив піти походом на північ, щоб провчити зарозумілого сина. Проте військо, зібране Борисом Ростовським (молодший улюблений син Володимира, якого той бачив наступником на київському престолі), рушило у степи на південь, щоб протистояти набігу печенігів. Кочівники відступили, але час було втрачено. А остаточною перешкодою великому князю стала його раптова хвороба: «хотяшет бо на Ярослава ити, на сина своего, но разболеся».



Володимир Святославич на монеті власного карбування (златник).
Фото — суспільне надбання

Після смерті Володимира Святого 15 липня 1015 року старший з братів, турівський князь Святополк, згодом прозваний Окаяним (за те, що став убивцею, як Каїн), вирішив одноосібно правити всією Руссю. Спираючись на допомогу свого тестя, польського короля Болеслава Хороброго, він захопив владу в Києві. Офіційна версія, яку підготували придворні літописці, вказує саме на Святополка як убивцю Бориса Ростовського та Гліба-Давида Муромського (яких Українська православна церква згодом канонізувала) і Святослава Древлянського. Схожі приклади братовбивств у боротьбі за престол наявні в історії майже всіх країн Європи, вони не були поодиноким явищем ні в Польщі, ні в Англії, ні у Візантійській імперії...

Останнім часом історики сумніваються в цій загалом вигідній для керівної династії Рюриковичів версії вбивства князів Бориса і Гліба. Єдинокровні рідні брати були синами третьої дружини Володимира Великого, візантійської принцеси Анни Порфірогенети — а отже, їх хрестили в законному християнському шлюбі, на відміну від Ярослава та п'ятох його братів.

Загальновідомою є набожність Володимира Великого наприкінці життя. У молоді роки він мав до 300 наложниць і був, м'яко кажучи, неперемінливим у стосунках із жінками. Але згодом православна церква навіть визнала його Святим...

На думку української історикіні Надії Нікітенко, давньоруські літописці отримали замовлення від Ярослава Володимировича як переможця в міжусобиці чи від його нащадків зробити цапом-відбувайлом Святополка Володимировича. Бориса й Гліба вбили відповідно 24 липня і 5 вересня 1015 року, тобто невдовзі після смерті батька. У скандинавській сазі «Про Еймунда», яка описує зокрема й міжусобні війни Ярослава Мудрого з братами, ідеться

про те, що саме Ярослав підіслав до Бориса, а потім і до Гліба варягів на чолі з норвезьким конунгом (князем) Еймундом Рінгссоном. Так він хотів позбутися суперників у боротьбі за великокняжий стіл. Лише після цього його головний майбутній ворог — Святополк — повернувся до Києва й зайняв великокняжий стіл. Ця версія має підтвердження й у «Хроніці» єпископа Тітмара Мерзебурзького, свідка тих подій. Проте достеменно й досі невідомо, хто саме організував убивство князів...

Святополк перед самою смертю батька перебував в ув'язненні разом з дружиною — польською принцесою (донькою польського короля Болеслава I Хороброго). Кажуть, що бояри й народ звільнили його та проголосили великим князем. За іншою версією, він поїхав до Польщі за підтримкою тестя й через якийсь час повернувся.

За офіційною версією російської імперської історіографії, всі можливі претенденти на престол перебували далеко від столиці. Ярослав не змирився із захопленням Святополком влади в Києві. Чи відбулося це відразу після кончини батька, чи на престолі кілька днів перебував Борис — питання досі відкрите, бо літописи цензурували всі майбутні володарі: і Рюриковичі, й Романови.

Проте відомо, що Ярослав вирішив боротися за спадщину батька. І понад рік він ретельно готувався до походу на Київ.

За допомогою новгородців і варягів, зокрема конунга Еймунда, восени 1016 року в битві на Дніпрі поблизу Любеча Ярослав завдав Святополку нищівної поразки. Великий князь вирішив не чекати на брата в Києві, а з дружиною та союзниками-печенігами виступив назустріч Ярославу. Згідно із сагою «Про Еймунда», табори супротивників розділяла річка, а сили сторін були майже однаковими (до 40 000 воїнів, хоча цифру цю, ймовірно, перебільшено).



Перемога Ярослава Мудрого над Святополком Окаянним у 1016 році під Любечем. Радзивіллівський літопис XV століття

Пасивне протистояння тривало аж три місяці (!), до початку грудня. Після цього Ярослав ухвалив блискуче й мужнє рішення: його дружина стрімко дісталася лівого берега, воїни відштовхнули човни й кинулися в бій. Печеніги, які перебували в резерві великокняжої дружини, навіть не встигли прийти на допомогу союзникам. Чимало киян загинуло не тільки в січі, а й під тонкою кригою невеликого озера поблизу Дніпра.

Значну роль у перемозі Ярославового війська відіграли варяги-найманці конунга Еймунда, якого король Норвегії Олаф Святий позбавив родових володінь. Варязька дружина налічувала до тисячі вправних воїнів, які наводили жах на супротивників. Святополк, як свідчить літопис, «біжа в ляхы».

Проте насправді боротьба за київський престол тільки розпочалася. У 1017 році за намовою Святополка напад на Київ здійснили його постійні союзники й друзі — печеніги. Проте Ярослав здобув перемогу й у цій важкій бороть-

бі — і на честь події заклад на місці битви Софію Київську (тоді це було поле за містом). Донедавна історики були певними, що будівництво Софії Київської розпочалося пізніше — у 1037 році, тому нині це питання дискусійне.

Утім Святополк не полишив надій повернутися на престол і наступного року вирішив узяти реванш. У липні 1018-го на річці Буг (Західна Волинь) відбувся вирішальний бій. Військо Ярослава, що складалося з київської дружини, варягів і новгородців, зустрілося з військом Болеслава Хороброго, який підтримував свого зятя. Польське військо і дружина Святополка перемогли, до того ж ситуація на полі бою стала віддзеркаленням попередньої битви на Дніпрі. Як і тоді, супротивник атакував цілком несподівано. А Ярослав, як і Святополк, не став захищати Київ, а втік до своєї колишньої князівської столиці — Новгорода.

Поляки ввійшли в Київ 4 серпня 1018 року. У місті вони залишили по собі недобру пам'ять. Військо, розквартироване по дворах на покорм, поводитися зухвало і вдавалося до насилля. Болеслав Хоробрий почувався у столиці Київської Русі повним господарем і не зважав на зятя. Так тривало приблизно до вересня, коли поляки покинули Київ з великим полоном і скарбами.

Ярослав Володимирович почав готуватися до вже другого походу на Київ, залучивши чималі кошти новгородців. Святополк, який не мав підтримки киян, злякався новгородського війська й навесні 1019 року втік до печенігів. Його остання спроба повернути великокняжий стіл за допомогою кочівників завершилася повною поразкою в битві на річці Альта 24 серпня 1019 року. Літописець свідчить: «Січа була зла, якої ще не було на Русі — сіклися, схоплювалися руками, тричі сходилися битися, по удолям текла кров струмками».



Битва Ярослава Мудрого зі Святополком Окаянним на річці Альта в 1019 році. Радзівіллівський літопис XV століття

Суперник Ярослава знову втік до Польщі, де й загинув за нез'ясованих обставин. За даними Еймундової саги, саме конунг з десятьма варягами нібито підступно вбили Святополка в його таборі. Ярослав наказав поховати брата й виявив невдоволення діями чужинців. Невдовзі він остаточно розірвав з ними відносини, й конунг з усією дружиною виїхали з Києва до Полоцька, де їх прийняв князь Брячислав Ізяславич — онук Володимира Великого. Проте боротьба за київський престол не завершилася. У 1023 році за допомогою сусідніх племен хозарів і косогів пішов на північ і укріпився в сусідньому з Києвом Чернігові ще один рідний і єдинокровний брат Ярослава — Мстислав Хоробрий, який правив у далекій Тмутаракані (сучасні півострови: Керченський в Україні й Таманський у РФ). Згодом, скориставшись відсутністю Ярослава в Києві, Мстислав здійснив спробу захопити столицю Русі. Проте кияни навіть за відсутності князя захистили місто. Ярослав у цей час перебував у Новгороді. Маючи великий

загін варягів вєводи Якуна, він вирішив не гаяти часу й «пішов на рать» із Мстиславом. Але останній виявився вправним полководцем і в 1024 році переміг Ярослава в битві під Лиственом на Чернігівщині.

Більшість воїнів Мстислава були місцевими сіверянами. Свою дружину, перевірену в боях з місцевими племенами на півдні, в Тмутаракані, він тримав у резерві.

У «Повісті минулих літ» читаємо: «...Була і пітьма, і грім, і блискавки, і дощ. І сказав Мстислав дружині: “Підемо на них!”. І зустрілися варяги лоб в лоб із сіверянами. І трудилися варяги, рубаючи сіверян. А потім вступив у бій Мстислав зі своєю дружиною і став сікти варягів. І була сильною і страшною та січ: у світлі блискавок виблискувала зброя». Ярослав і Якун (Гакон) утекли, до того ж останній навіть утратив свою знамениту накидку, ткану золотом. Лиственська битва закінчилася абсолютною перемогою Мстислава.

Після поразки Ярослав рушив не в Київ, а до Новгородської землі. Проте Мстислав не виявив бажання захопити київський престол, бо позиції Ярослава в столиці залишалися непохитними. До 1026 року великий князь перебував у Новгороді, а від його імені в столиці володарювали намісники. Того самого року Ярослав і Мстислав уклали в Городці угоду, за якою розділили Русь на сфери впливу. Мстислав залишився зі своєю лівобережною частиною Русі й надалі зберігав дружні відносини з Ярославом. А після його смерті в 1036 році київський князь знову став одноосібним володарем усіх давньоруських земель.

Єдиним незалежним анклавом залишалася одна із впливових волостей Київської Русі — князівство Полоцьке Брячислава Ізяславича. Цікаво, що виникнення другого центру — Чернігова — відіграло, хоч як дивно, стабілізаційну роль. Дуумвірат Ярослава і Мстислава за 10 років